

De Oeverzwaluw in 1991 in Nederland

H.N. Leys

Inleiding

In 1991 werd voor het zesde achtereenvolgende jaar de broedvogelpopulatie van de Oeverzwaluw onderzocht. Eerdere inventarisaties werden verricht in 1963, 1964, 1970-1977, 1979 en 1986 tot en met 1990. Ondanks de respons van vele vrijwillige medewerkers werden in 1991 minder oeverzwaluwnesten vastgesteld dan in 1990 en 1989. Nieuwe kolonies werden weinig gevonden. Daarnaast werden uit enkele delen van Nederland in het geheel geen gegevens ontvangen. Met name was dit het geval uit Limburg waar vooral langs de Maas zeer veel ontgroningen c.q. potentiële broedplaatsen aanwezig zijn. Ook uit het oostelijk deel van Noord-Brabant, het IJsseldal en Zeeland werden nauwelijks of geen kolonies gemeld. Het is niet duidelijk of deze afwezigheid heeft te maken met het werkelijke ontbreken van de soort aldaar, of dat er sprake is van een (zeer) onvolledige telling. Het verdient zeker aanbeveling om in de komende jaren meer aandacht te besteden aan deze gebieden. Op grond van tellingen werden in 1991 ten minste 5215 broedparen vastgesteld in 172 kolonies, in 92 atlasblokken, respectievelijk 110 km-blokken (figuur 1). In vergelijking met 1990 werd in de zelfde koloniehabitats in 1991 een gemiddelde achteruitgang vastgesteld van circa 29%. De werkelijke broedpopulatie in 1991, met inachtneming van de niet getelde gebieden, moet derhalve worden gesteld op circa 6500 broedparen (tabel 1).

1991	aantal			geteld aantal broedparen	gemidd. kolonie- grootte	bezettings %	aantal broedparen geschat*)
	atlas- blokken	km. blokken	kolonies				
Groningen	10	11	24	1010	42,1	87	1100
Friesland	7	7	10	666	66,6	89	700
Drenthe	12	12	17	719	42,3	88	800
Overijssel	6	8	13	206	15,9	83	250
Gelderland	12	9	21	815	38,8	89	875
Utrecht	2	2	2	18	9,0	47	50
Noord-Holland	3	3	3	38	12,7	100	50
Zuid-Holland	4	4	4	45	11,3	65	100
Zeeland	6	6	12	254	23,1	81	300
Noord-Brabant	20	25	39	672	17,2	89	750
NB grens België	3	5	15	441	29,4	92	500
Limburg	2	2	3	104	34,7	35	525
Flevoland	5	6	10	377	37,7	94	500
Totaal 1991	92	110	172	5215	30,3	84	6500
Totaal 1990	119		264	7837	29,7	82	9100
Totaal 1989	123		322	9871	31,0	85	11500
Totaal 1988	140		346	7706	22,3	78	8000
Totaal 1987	117		226	5875	26,0	78	6000
Totaal 1986	102		174	3940	22,6	81	4000

*) De telgegevens zijn gebaseerd op alle informatie die tot en met 31 december 1991 is ontvangen (figuur 2).

Tabel 1.

Telresultaten 1991*)

Aantal kolonies en broedparen per atlasblok

Sedert 1986 tot en met 1989 is niet alleen de populatie toegenomen na een absoluut dieptepunt omstreeks 1984, maar ook het gemiddelde aantal kolonies en gemiddelde aantal broedparen nam per atlasblok geleidelijk toe. Vanaf 1990 is weer een geleidelijke afname gesignaleerd, zoals blijkt uit tabel 2.

Telresultaten en koloniegrootte in 1991 (zie ook figuur 2)

In tabel 1 zijn de telresultaten op grond van inventarisatiegegevens per provincie samengevat. Omdat het in 1991 niet geheel is gelukt om alle oeverzwaluwkolonies op te sporen, is getracht om de werkelijke aantallen in de laatste kolom zo nauwkeurig mogelijk te schatten. Deze correctie bleek mogelijk, omdat op grond van tellingen in voorgaande jaren en het ontbreken van gegevens in 1991 kon worden vastgesteld in welke mate een onderschatting van het aantal broedparen in de niet getelde gebieden heeft plaatsgevonden. In 1991 werden minder kolonies aangetroffen dan in de periode

jaar	1965	1970	1979	1986	1987	1988	1989	1990	1991
gem. aantal kolonies per atlasblok	3,1	2,2	2,0	1,7	1,9	2,5	2,6	2,2	1,9
gem. aantal broedparen per atlasblok	97,2	74,6	53,9	38,6	50,2	55,0	80,3	65,9	56,7

Tabel 2. Aantal kolonies en broedparen per atlasblok.

1986-1990. Opvallend is evenwel dat vrijwel alle kolonies uit voorgaande jaren minder waren bezet en dat het totale aantal broedparen in nieuwe kolonies in de omgeving van oude lokaties samen met de populatie in de oude kolonies vrijwel steeds minder was dan in 1989 en 1990.

De gemiddelde koloniegrootte bedroeg in 1991 ruim 30,3 (in 1990 29,7 en in 1989 31,0). Evenals in voorgaande jaren was de gemiddelde koloniegrootte weer zeer hoog in Groningen, Friesland en Drenthe, namelijk resp. 42,1 en 66,6 en 42,3. Ook in Gelderland, Limburg en Flevoland werden hoge waarden aangetroffen tussen gemiddeld 34,7 en 38,8. In Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland waren de waarden extreem laag, namelijk respectievelijk 9,0 en 12,7 en 11,3.

Landelijk gezien is de procentuele verdeling van de koloniegrootte weergegeven in tabel 3. Hieruit blijkt dat ten opzichte van 1990 het aantal kolonies met 1-10 broedparen enigszins is afgenomen, maar dat juist de middelmatige kolonies met 26-50 broedparen flink zijn toegenomen. Het aantal kolonies met meer dan 50 broedparen is enigszins afgenomen ten opzichte van 1990 (tabel 3).

aantal broedparen	1991	1990	1989	1988	1987	1986
1-2	13	18	15		10	18
3-10	30	29	31	54	32	28
11-25	20	21	22		26	30
26-50	21	14	17	33	15	15
51-100	8	12	7	9	13	5
101-250	7	5	7	3	3	4
251-500	1	1	1	1	1	-
>500	-	-	>1	-	-	-
aantal kolonies	168	236	316	346	226	174
gemiddelde koloniegrootte	30,7	29,7	31,0	22,3	26,0	22,6

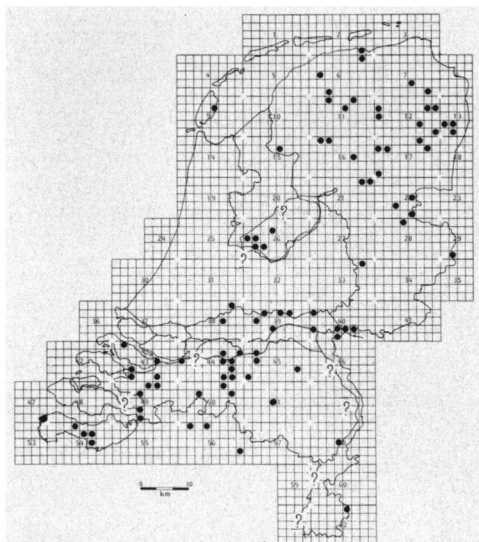
Tabel 3. Procentuele verdeling van de koloniegrootte.

Kolonies met meer dan honderd broedparen of lokaties (biotopen) waar verscheidene kolonies vlak bij elkaar zitten met in totaal meer dan honderd broedparen werden 16x vastgesteld (in 1990 25x). Het aantal broedparen in deze lokaties bedroeg 2902 in 1991 met een gemiddelde van 181 broedparen per lokatie (in 1990 was dit respectievelijk 4961 en 198 broedparen). Duidelijk is hier dat de populatiegrootte in deze lokaties met circa 11% is afgenomen. Een en ander wordt weergegeven in tabel 4.

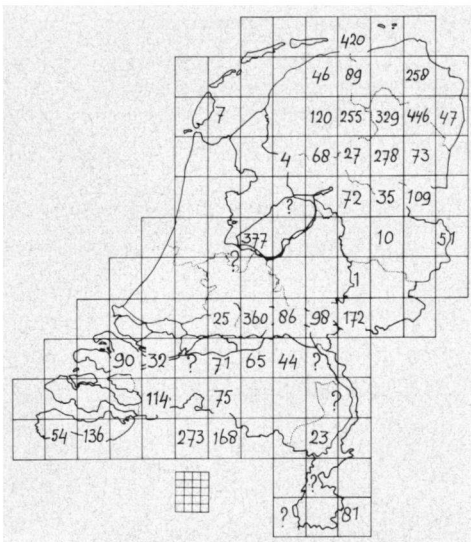
Kolonies met 50-100 broedparen of lokaties met verscheidene kolonies met in totaal 50-100 broedparen werden 19x vastgesteld in 1991 (in 1990 18x). Het aantal broedparen in deze lokaties bedroeg 1284 in 1991 en 1156 in 1990. Het gemiddelde aantal broedparen in deze lokaties was 67 in 1991 en 64 in 1990. Opvallend is hier dat de gemiddelde populatiegrootte in deze lokaties enigszins is toegenomen.

Grondsoorten van de koloniewand

De verdeling van de kolonies per grondsoort werd in 1991 nader bekeken. Voor Nederland zijn hierover ook gedetailleerde gegevens bekend uit het begin der jaren zestig, begin jaren zeventig en uit 1986. In 1991 bleek dat kolonies in zandwanden sterk zijn toegenomen, dat vestigingen in leem- en kleiwanden eveneens zijn toegenomen, maar dat kolonies in zavelwanden thans weinig meer voorkomen (tabel 5).

Figuur 1. Atlasblokken waarin één of meer kolonies werden aangetroffen.

Figuur 2. Aantal vastgestelde broedparen per kaartblad.

lokatie	aantal broedparen		lokatie	aantal broedparen	
	1991	1990		1991	1990
Lauwersmeer	509	781	Kloosterhaar	144	164
Harkstede	137	4	Rijswijk stuw	275	286
Botjes zandgat	112	211	Zoelen	0	120
Veendam	127	157	Kwinteloogen	6	138
Garijp	120	?	Braakman	54	122
Opeinderkanaal	220	100	Dekkerspolder	136	162
Weerpolder	208	112	Moerdijk	181	192
Amerika, Een	121	293	Engelenmeer	46	111
Gieten	122	125	Flevoland	207	225
Blauwe Meren	180	404	Kappert, Neer	23	130
Donderen	10	105	Herzogenrath	81	125
Oude Schoot	68	153	Houtribsluizen	?	108
Ellertshaar	71	179	Zeewolde	?	349
Ossendrecht	103	59	Hedel	40	109

Tabel 4. Biotopen met één of meer kolonies met > 100 broedparen in 1990 en/of 1991.

	1963-64	1972-73	1986	1991
zand	61%	61%	74%	79%
klei	18%	18%	6%	10%
zavel	2%	11%	16%	4%
leem	2%	4%	4%	7%
veen	1%	1%	-	-
overige	16%	5%	-	-
totaal	332	522	140	153

Tabel 5. Verdeling van de kolonies per grondsoort in %.

Drie in Nederland geringde Oostervogels werden teruggevangen in Senegal en weer losgelaten.

Foto: Gerard de Hoog NFG.

De geleidelijke afname van kolonies in klei-, zavel- en leemgronden sedert het begin der jaren zeventig is opvallend. Een verklaring hiervoor is moeilijk te geven. Mogelijk houdt het verband met de populatiegrootte en de voorkeur van de soort voor een bepaalde consistentie van de wand. In jaren met (zeer) veel broedvogels worden mogelijk meer klei-, zavel- en leemwanden betrokken dan in jaren met weinig broedvogels. De voorkeur voor zandwanden kan ook worden verklaard vanwege het gemakkelijker graven van de holen. Alleen als het aanbod aan broedvogels groter of te groot wordt zou mogelijk een 'gedwongen' vestiging in klei-, zavel- en leemwanden in groter mate kunnen plaatsvinden.

Bezettingspercentage in de kolonies

Het bezettingspercentage in de diverse kolonies varieert sterk en is afhankelijk van de ouderdom van de kolonies. In nieuwe kolonies hebben in de regel een hogere bezetting dan oude kolonies. In nieuwe kolonies met zeer veel broedparen is de bezetting vaak aanzienlijk hoger dan in nieuwe kolonies met weinig broedparen. In oude kolonies die reeds jarenlang standhouden, neemt het bezettingspercentage jaarlijks af. Als evenwel de zelfde nestelwand op tijd, dus in het vroege voorjaar, opnieuw wordt afgestoken dan kan het bezettingspercentage van dergelijke kolonies aanzienlijk oplopen. In 1991 was de spreiding binnen de provincies groter dan in voorgaande jaren, maar de gemiddelde bezetting week nauwelijks af, zoals blijkt uit tabel 6.

Habitatkeuze

In 1991 werd wederom nagegaan in welke habitats oostervogelkolonies werden aangetroffen. Het aantal kolonies in afgravingen is iets toegenomen ten opzichte van 1990 namelijk van 35% naar 39%. Kolonies in gronddepots namen verder af van 51% in 1990 tot 41% in 1991. Opvallend is de sterke toename in rivieroeveren en oevers van zuigputten namelijk van 13% in 1990 tot 16% in 1991. Ook het aandeel van bijzondere broedplaatsen steeg van 1% in 1990 tot 4% in 1991 (tabel 7).

jaar	1991	1990	1989	1988	1987	1986
gemiddeld	84%	82%	85%	78%	78%	82%
spreiding	35-94	61-95	59-93	66-90	61-87	59-95

Tabel 6. Bezettingspercentage van de kolonies (n = 168).

Populatietrends

De geleidelijke toeneming van het aantal broedparen sedert 1985 bereikte in 1989 een hoogtepunt met circa 11.500 broedparen. In 1990 trad een onverwachte daling op die zich in 1991 voortzette

jaar	1979	1986	1987	1988	1989	1990	1991
afgravingen	49	51	38	33	32	35	39
depots	27	38	48	61	63	51	41
oevers	17	11	12	5	5	13	16
diversen*)	7	<1	2	1	-	1	4
aantal	361	174	226	346	316	223	136

Tabel 7. Procentuele verdeling van de kolonies in diverse broedbiotopen.

*) Eén maal werd een kolonie aangetroffen in een stuifduintje, twee maal in een bouwput, drie maal in een kunstmatige 'betonwand' met voorgeprepareerde broedholten en één maal in een erosiegeul op een leemhelling.

tot maximaal 6500 broedparen. Deze afnemng was niet overal even sterk en varieerde op de meeste plaatsen tussen 10-41%. In bestaande kolonies varieerde deze achteruitgang tussen 45-51%. Op de totale Nederlandse broedpopulatie werd een gemiddelde afname gesignaleerd van 28 à 30%. Wanneer de index in 1989 op 100 wordt gesteld in elf deelgebieden van Nederland blijken duidelijk de regionale verschillen. Bijna nergens is er na 1989 een toename opgetreden. De afname in het noorden van het land en deels Noord-Brabant is minder groot dan elders in Nederland. Mogelijk is dit te verklaren door het feit dat juist in de drie noordelijke provincies en in het midden van Noord-Brabant nog steeds opvallend veel ontgrondingen voorkomen, die elders juist minder worden of in elk geval steeds minder geschikt zijn geworden als potentiële broedhabitats. In het volgende overzicht (tabel 8) zijn de indexcijfers gegeven voor de deelgebieden van Nederland (figuur 3).

gebied*	1986	1987	1988	1989*	1990	1991
1 - Frl., Gr.	39	47	58	100	69	54
2 - Frl., Dr.	36	58	75	100	<u>103</u>	80
3 - N.Holl.	17	8	31	100	11	8
4 - Fl.l.	48	41	75	100	<u>151</u>	90
5 - Ov., Geld.	32	51	45	100	40	39
6 - IJsselstreek	45	<u>110</u>	91	100	69	39
7 - Rijn-Waal	26	35	51	100	62	44
8 - Ze., Z.Holl.	42	75	97	100	55	23
9 - N.Br.	35	15	98	100	18	58
10 - Limb.	63	94	<u>103</u>	100	70	46
11 - Z.H., Utr.	37	<u>163</u>	<u>138</u>	100	88	75
Nederland	35	52	70	100	79	56

Tabel 8. Indexgegevens in verschillende deelgebieden van Nederland.

*) zie overzichtskaartje (index 1989 = 100) (figuur 3).

Vanaf 1963 is de Oeverzwaluw met enige 'ups en downs' geleidelijk in aantal afgenomen zoals blijkt uit tabel 9.

Biometrische gegevens

In 1983 en 1984 werden door J. de Jong c.s. in enkele kolonies in Friesland van 453 Oeverzwaluwen meetgegevens verzameld inzake vleugellengte, staartlengte en gewicht. Uit dit onderzoek bleek dat pas uitgevlogen jongen kortere vleugels en kortere staarten hebben dan volwassen mannetjes en vrouwtjes. In juni bedroeg de gemiddelde vleugellengte 98,1 mm. Naarmate de jonge vogels ouder worden neemt de vleugellengte toe en deze bedraagt dan gemiddeld 99,0 mm. De vleugellengte en staartlengte van overjarige c.q. adulte mannetjes en vrouwtjes verschilt nauwelijks en bedroeg gemiddeld 107,7-107,8 mm. De gewichten van eerstejaars Oeverzwaluwen en adulte mannetjes vertonen nauwelijks verschillen; namelijk gemiddeld 13,6-13,8 gram. Opvallend is het dat de gemiddelde

1963	20000 à 25000	1978	ca 5000
1964	ca 25000	1984	ca 3500
1970	18000 à 20000	1986	ca 4000
1971	18000 à 20000	1987	ca 6000
1972	max. 18000	1988	ca 8000
1973	10000 à 15000	1989	ca 11500
1974	max. 10.000	1990	ca 9100
1975	ca 8000	1991	ca 6500

Tabel 9. Aantal broedparen in enkele jaren.

gewichten (resp. 14,0 en 15,5 gram) van adulte mannetjes en adulte vrouwtjes in juni hoger zijn dan in juli en augustus (13,2 en 14,2 gram) en dat er aan het eind van het broedseizoen zowel bij volwassen mannetjes als volwassen vrouwtjes een (zeer) geringe gewichtstoename optreedt. Verder valt op dat vrouwtjesoverzwaluwen in juni, juli en augustus gemiddeld zwaarder zijn dan mannetjes in de zelfde maanden, namelijk respectievelijk 14,5 gram en 13,6 gram.

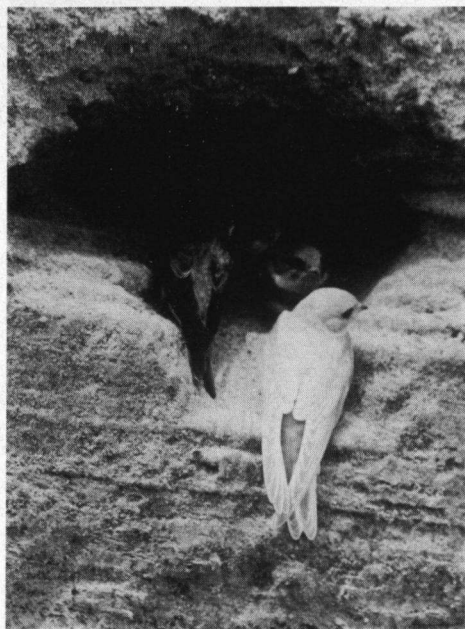
De staart-vleugelindex ((Index = (staart x 100): vleugel)) is voor eerstejaars vogels gemiddeld 46,1, voor adulte mannetjes 47,8 en voor adulte vrouwtjes 48,3. Meer gedetailleerde informatie, onder andere de spreiding is te vinden in tabel 10.

1 ^e kj ^{***}	vleugel	staart	index *	gewicht
juni '83 (n=31)	98,1 (91-109)	45,8 (42-50)	46,6 (40,4-49,3)	13,4 (10,5-16)
juli '83 (n=50)	98,6 (85-107)	45,2 (41-51)	45,8 (43,2-49,0)	14,1 (11,8-17,5)
juli '84 (n= 4)	105,3 (104-107)	*(*)	*(*)	13,0 (12,7-13,2)
aug. '84 (n=12)	101,1 (93,5-108)	*(*)	*(*)	13,7 (12,4-16,0)
totaal 1^e kj	99,0 (85-109)	45,4 (41-51)	46,1 (40,4-49,3)	13,8 (10,5-17,5)
mannetjes na 1kj				
juni '83 (n=72)	107,1 (102-113)	51,4 (47-55)	48,0 (44,8-53,3)	14,0 (12,0-16,0)
juli '83 (n=45)	107,8 (103-112,5)	51,2 (47-55)	47,5 (43,9-55,0)	13,4 (11,8-15,5)
juli '84 (n=24)	107,9 (104-115)	51,0 (49-53)	47,7 (45,9-50,0)	13,2 (12,0-14,8)
aug. '84 (n=17)	108,7 (102-113)	*(*)	*(*)	13,6 (13,0-15,7)
totaal mannetjes na 1 kj	107,8 (102-115)	51,3 (47-55)	47,7 (43,9-55)	13,6 (11,8-16,0)
vrouwtjes na 1 kj				
juni '83 (n=71)	107,8 (102-113,5)	52,1 (53-57)	48,4 (41,8-51,4)	15,5 (12,5-18,5)
juli '83 (n=59)	107,4 (102-112)	51,8 (47-55)	48,2 (45,5-50,5)	14,2 (12,0-16)
juli '84 (n=37)	107,3 (102-113)	52,4 (49-56)	48,6 (45,4-50,0)	13,5 (11,0-14,9)
aug. '84 (n=29)	108,5 (104-113)	*(*)	*(*)	14,1 (12,3-16)
totaal vrouwtjes na 1 kj	107,7 (102-113,5)	52,0 (47-57)	48,3 (41,8-51,4)	14,5 (11,0-18,5)
totaal (n=453)	105,8 (85-115)	50,1 (41-57)	47,5 (40,4-55,0)	14,0 (10,5-18,5)

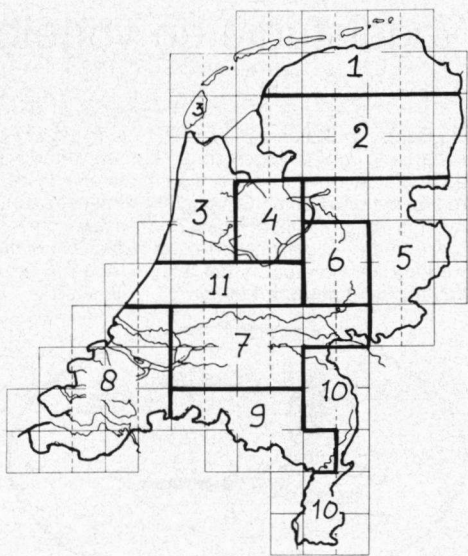
Tabel 10. Biometrische gegevens vermeld in millimeters.

*) Index = $\frac{\text{staart} \times 100}{\text{vleugel}}$ *(*) geen metingen verricht vleugel

*** eerste kalenderjaar

Albino Oeverzwaluw, Hoge Vaart, Zuidelijk Flevoland, 2 juli 1989.
Foto: Gerard de Hoog NFG.

Figuur 3. Gebieden waar de index is vastgesteld in de jaren 1986 tot en met 1991 (zie ook tabel 8).

Ten slotte

In 1992 zal het onderzoek worden voortgezet. Wij hopen dat ook in 1992 door vele waarnemers informatie wordt verzameld ten aanzien van oeverzwaluwkolonies in Nederland. Behalve met betrekking tot oude kolonieplaatsen is het opsporen van nieuwe kolonies en nieuwe vestigingen uitermate waardevol. Extra aandacht wordt daarom gevraagd voor gebieden langs de Maas, IJssel, Waal en Rijn, oostelijk deel van Noord-Brabant en de Waddeneilanden, dus in gebieden waaruit in 1991 weinig gegevens werden verkregen. Wij zijn erg benieuwd naar de resultaten, maar bovenal naar het feit of de ingezette achteruitgang van de soort, zich continueert of dat hopelijk weer enige toename zal optreden. De verwachtingen zijn hoog gespannen te meer daar de overwinteringsomstandigheden in de Sahelgebieden door een iets hogere neerslag gunstiger zijn geworden.

Ten slotte zij vermeld dat er in het voorjaar van 1991 drie (3) in Nederland geringde Oeverzwaluwen werden gevangen in Senegal en aldaar weer losgelaten. Twee exemplaren waren in 1990 geringd bij Wijk bij Duurstede en één exemplaar in het westelijke deel van Noord-Brabant. Dat de zelfde twee vogels in 1991 weer werden teruggevangen in de zelfde kolonie waar zij in 1990 werden geringd, bewijst wel de sublieme plaatstrouw van deze soort.

De gegevens in dit verslag zijn gebaseerd op alle inventarisatiekaarten die tot en met 31 december 1991 door de medewerkers/waarnemers werden opgestuurd. Eventuele aanvullingen worden zeer op prijs gesteld.

■ Herman N. Leys, Oude Kluizeweg 38, 6815 DH Arnhem.

LITTERATUUR:

- Leys, H.N. et al (1987): Themanummer Oeverzwaluw. Het Vogeljaar: 35 (3): 105 – 176.
 Leys, H.N. (1988): Inventarisatie van de Oeverzwaluw in 1987. Het Vogeljaar: 36 (3): 97 – 111.
 Leys, H.N. (1989): Inventarisatie van de Oeverzwaluw in 1988. Het Vogeljaar: 37 (5): 204 – 211.
 Leys, H.N. (1990): Inventarisatie van de Oeverzwaluw in 1989. Het Vogeljaar: 38 (4): 151 – 157.
 Leys, H.N. (1991): De Oeverzwaluw (*Riparia riparia*) in 1990 In Nederland. Het Vogeljaar: 39 (5): 193 – 197.

Met ingang van 1 januari 1992 dienen alle ingevulde inventarisatiekaarten ongefrankeerd verzonden te worden aan: Sovon, ter attentie van H.N. Leys, antwoordnummer 2505, 6573 ZX Beek-Ubbergen.

Indien meer dan één inventarisatiekaart moet worden verzonden, gelieve men deze dan om kosten te besparen als één poststuk te bundelen en in één envelop te versturen. Met dank voor uw medewerking.